

**„MAGYARORSZÁG ÉS AZERBAJDZSÁN:
A KULTÚRÁK PÁRBESZÉDE”**

III. NEMZETKÖZI TUDOMÁNYOS KONFERENCIA

(ELŐADÁSOK, CIKKEK ÉS REZÜMÉK)

2008. november 18-20.

I. kötet

(történelem, néprajz, folklór, irodalom, nyelvészet)

**“MACARISTAN VƏ AZƏRBAYCAN:
MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DIALOQU”**

III BEYNƏLXALQ ELMİ KONFRANS

(MƏRUZƏLƏR, MƏQALƏLƏR VƏ XÜLASƏLƏR)

18-20 noyabr, 2008

I cild

(tarix, etnologiya, folklor, ədəbiyyat, linqvistika)

III МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ

**«ВЕНГРИЯ И АЗЕРБАЙДЖАН:
ДИАЛОГ КУЛЬТУР»**

(ДОКЛАДЫ, СТАТЬИ И РЕЗЮМЕ)

18-20 ноября, 2008

Том I

(история, этнология, фольклор, литература, лингвистика)

BUDAPEST, 2009

A „Magyarország és Azerbajdzsán: a kultúrák párbeszéde”

III. nemzetközi tudományos konferenciát

*az Azerbajdzsáni Köztársaság Magyarországi Nagykövetsége
kezdéményezte és közösen*

*az Azerbajdzsáni Tudományos Akadémiával, az Azerbajdzsáni Tudományos Akadémia
Történettudományi Intézetével, az Azerbajdzsáni Tudományos Akadémia
Történelmi Múzeumával, az Azerbajdzsáni Tudományos Akadémia Régészeti és
Néprajzi Intézetével, az Azerbajdzsáni Tudományos Akadémia Filozófiai, Politikai és
Jogtudományi Kutatóintézetével, Azerbajdzsán „Atatürk” Turkológiai Központjával,
az MTA Jogtudományi Intézetével, az MTA Néprajzi Kutatóintézetével
és az ELTE Orientalisztikai Intézetével szervezte és bonyolította le.
A konferenciát a Külföldön Élő Azerbajdzsániakkal Foglalkozó
Állami Bizottság támogatta.*

“Macaristan və Azərbaycan: mədəniyyətlərin dialogu” mövzusunda

III Beynəlxalq Elmi Konfrans

*Azərbaycan Respublikasının Macarıstandakı Səfirliyi,
Azərbaycan Respublikası Milli Elmlər Akademiyası,
AMEA-nın Tarix İnstitutu, AMEA-nın Tarix Muzeyi,
AMEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu,
AMEA-nın Fəlsəfə və siyasi-hüquq araşdırmaları İnstitutu,
Azərbaycan “Atatürk” Mərkəzi,*

Macarıstan Respublikası Elmlər Akademiyasının Hüquq elmləri İnstitutu

Macarıstan Respublikası Elmlər Akademiyasının Etnologiya İnstitutu,

Eötvös Lorand Universitetinin Şərqişünaslıq İnstitutunun

təşkilatçılığı və

*Azərbaycan Respublikasının Diaspora ilə iş üzrə Dövlət Komitəsinin dəstəyi ilə təşkil
olunmuşdur.*

III Международная Научная Конференция

«Венгрия и Азербайджан: диалог культур»

была организована и проведена по инициативе

Посольства Азербайджанской Республики в Венгрии совместно

с Национальной Академией Наук Республики Азербайджан,

Институтом Истории АН Азербайджана,

Музеем Истории АН Азербайджана,

Институтом Археологии и Этнографии АН Азербайджана,

Институтом Философии и политико-юридических исследований

АН Азербайджана,

Центром Тюркологии «Ататюрк» Азербайджана,

Институтом Юридических Наук Академии Наук Венгрии,

Институтом Этнологии Академии Наук Венгрии,

Институт Востоковедения Университета Этвёша Лоранда и при поддержке

Государственного Комитета по делам Диаспоры

TARTALOM

Szili Katalin, az Országgyűlés elnökének beszéde a konferencia résztvevőihöz	11
--	----

TÖRTÉNELEM, NÉPRAJZ ÉS FOLKLÓR

Bashirova Gulshan: Military Topic and its Stylistic Peculiarities in Orhon-Yenisey Runic Inscriptions	17
Bathó Edit: A jász viselet a XIII-XV. században. A keletről hozott örökség	20
Csáji László Koppány: Az eurázsiai „sztyeppei civilizáció” információ- áramlásának hálózati modellje, és hatása a törökségi, illetve más sztyeppe népek mitológiájára és folklórkincsére	40
Dzsafarov Nizami: A türk népek történetírásának néhány módszertani kérdéséről	63
Erdélyi István: A magyar Kaukázus-kutatás fontosabb momentumai	65
Erdélyi István: Az első Zichy-expedíció és Azerbajdzsán	72
Földvári Sándor: Albánia és Média Atropaténé – egy ügyes ókori uralkodó a civilizációk metszéspontján	75
Haszanov Zaur: A „don/ton” kimmer-szkita hidronim	91
Hidán Csaba: Három páncélos harcos ábrázolása középkori azerbajdzsáni és magyarországi képzőművészeti ábrázolásokon	106
Horváth Gáborné Dobos Mária: Egy expedíció étrendje	111
Imanov Kamran: Rátérve Icseriser történetére	119
Jankova Veneta: Álarcos játékok és a kultúrák dialógusa	121
Lázár Imre: Kurultaj – az összetartozás szertartásai	131
Mamedov Karam: Az azerbajdzsánok etnogeneziséhez	153
Obrusánszky Borbála: Hunok és magyarok a Kaukázusban	160
Otroscsenko Vitalij: A gerendavázás sírok kultúrája törzseinek történelmi sorsa	178
Rahimova Maisa: Az Azerbajdzsáni régészet fejlődésének nemzetközi vonatkozásai	189
Sipos János: Azerbajdzsáni, magyar és anatóliai siratók	193
Velihanli Nailja: Azerbajdzsán történelmének néhány kérdése a mai magyar történetírásban	198
Veres Péter: A Kaukázus és Kárpát-medence etnokulturális kapcsolatai, különös tekintettel Azerbajdzsán és a magyarok etnikai történetére	203

<i>Acs Pal</i> : Azərbaycan Səfəvi sülaləsi ilə osmanlılara qarşı ittifaq? İştvan Kakaşın səfir kimi sonuncu səfəri və onun Xəzər dənizi sahillərində ölümü (1603)	233
<i>Adorian İmre</i> : Azərbaycan ədəbiyyatı. Prof. Namazovun "Aşıqlar. Sarı Aşıq" kitabının tədqiqi	241
<i>Çaki Eva</i> : Etnoqrafik mətnlər əsasında türk və Azərbaycan dilləri leksikasının müqayisəli analizi	252
<i>Hazai Dyerd</i> : Azərbaycan və Anadoluya aid ilkin iki əlyazma nümunələri	263
<i>Dyarmati İmrə</i> : Macar "kalafa" sı və Azərbaycan "falaqqa" sı etimologiyası haqqında	268
<i>Dyarmati İmre</i> : Azərbaycan dilində "Venera" planetinin adı	273
<i>Kovaç Eled</i> : "Biri var idi, biri yox idi" ifadəsinin macar və Azərbaycan variantları	284
<i>Peri Benedik</i> : İki əsərdə bir motivin müqayisəsi: macar müqəddəs Laslo əfsanəsi və Azərbaycan "Koroğlu" eposu	297
<i>Şanto İvan</i> : İki orta əsr Azərbaycan tikilisi	305
<i>Taşnadi Edit</i> : Naxçıvan folkloru haqqında	312
<i>Tot Çaba</i> : Qızıl knyazın nəğmələri Xanti nəğmələri və onun sabirlərlə əlaqəsi	319

<i>Председатель Парламента Республики Венгрия госпожа Каталин Сили</i> : Обращение к участникам Конференции	11
--	----

ИСТОРИЯ, ЭТНОЛОГИЯ, ФОЛЬКЛОР

<i>Баширова Гюльшан</i> : Военная тема и ее стилистические черты в Орхоно-Енисейских рунических надписях	17
<i>Бато Эдит</i> : Одежда народов яса в XIII-XV веках – наследство, которое принесли с Востока	20
<i>Чажи Ласло Коппаны</i> : Модель сети информационного обмена в Евразии «степные цивилизации» и их влияние на мифологию и фольклор турецкого и других степных народов	40
<i>Джафаров Низами</i> : Методологические проблемы истории тюркских народов	63
<i>Эрдейи Иштван</i> : Некоторые моменты исследования Кавказа венграми	65
<i>Эрдейи Иштван</i> : Поездка графа Зичи и Азербайджан	72
<i>Фолдвари Шандор</i> : Албания и Мидия Атропатена. Ловкий властитель на перекрестке цивилизаций античного мира	75
<i>Гасанов Заур</i> : Киммерийско-скифский гидроним «дон/тон»	91
<i>Хидан Чаба</i> : Изображение воинов, одетых в латы, в азербайджанских и венгерских хрониках XIV века	106
<i>Хорват Габорне Добош Мария</i> : Меню одной экспедиции	111
<i>Иманов Кямран</i> : Возвращаясь к истории Ичери-Шехер	119
<i>Янкова Венета</i> : Игры в масках и диалог культур	121
<i>Лазар Имре</i> : Гурултай – обряд единства	131
<i>Маммедов Кярям</i> : К этногенезу азербайджанцев	153
<i>Обрушански Борбала</i> : Гунны и венгры на Кавказе	160
<i>Отрощенко Виталий</i> : Исторические судьбы племен срубной общности	178
<i>Рагимова Маиса</i> : Международный аспект в развитии археологической науки в Азербайджане	189
<i>Шипош Янош</i> : Подробный обзор азербайджанских, венгерских и анатолийско-турецких оплакивающих песен	193
<i>Велиханлы Наиля</i> : Некоторые аспекты Азербайджанской истории в историографии Венгрии	198

Kouonó'csy Géza
 professor úrnak, akinek
 negyedszázada nemina'
 nuna'ra járhattam,
 Flahu István emlékének,
 akinek még utolsó spec-
 kek-ját hallgathattam,
 Hamatta Fajos emlé-
 kének, akinek belstun-
 felirat-olvasására járhattam,
 az előktől jómodulati
 bocsánatokat,
 az Olymposra költözők
 túlvilági segítségével
 kérve tisztelettel
 Földvári Sándor

FÖLDVÁRI SÁNDOR

DEBRECENI EGYETEM, KÜLSŐ OKTATÓ

iskndr@walla.com

ALBÁNIA ÉS MÉDIA ATROPATÉNÉ – EGY ÜGYES ÓKORI URALKODÓ A CIVILIZÁCIÓK METSZÉSPONTJÁN

Előadásomban főként a jelenlegi Azerbajdzsán területén fennállott Albánia déli szomszédjának, Média Atropaténének névadó első uralkodójával, Atropatész hellenisztikus királlyal foglalkozom. Személye már abból a tényből kifolyólag is figyelmet ébreszt, hogy előbb előkelő perzsiai nemes az utolsó Akhaimenida nagykirály, III. Dareiosz birodalmában, majd annak pusztulása után a makedón világhódító, Nagy Sándor kezéből nyeri el saját korábbi perzsa tartományának immár görög-makedón alkirályságát, azután őt is túlélvén, a hellenisztikus királyságok megalakulásakor ő is megalapítja saját kis birodalmát, amely tehát azután a nevét viseli. – Ki volt, ki lehetett? Milyen népekből állhatott a szűkebb hazája, kikre támaszkodhatott ily ügyes manőverek során? Miért ott, majdnem pontosan ott húzódott királyságának határa, ahol majd egy évezred múltán az iszlám birodalom északi, sőt másfél évezred később az Orosz Birodalom déli határa?

L. d. del

Mindezen kérdésekre természetesen egyetlen tanulmányban, sőt akár egész monográfiában sem válaszolhatunk; s azt is elégedettséggel nyugtázhathatna a kutatás, ha tisztázásukhoz egyáltalán elegendő forrás állna rendelkezésünkre. Azt azonban bátran megtehetjük, hogy kiragadunk a fennmaradt forrásokból annyit, amennyit a jelen munka keretei megengednek, és ezek értelmezéséhez adunk újabb szempontokat. Az ókortudomány eléggé összetett ahhoz, hogy rámutassunk néhány olyan szöveghelyre, vagy a történelem által nyújtott olyan aspektusra, amelyet kevesebb figyelemre méltatott az irodalom, illetve amely további értelmezéseket is megengedhet.

Ilyen helyek mindenekelőtt Sztrabón, Arrianos és Dio Cassius tudósításai a szóbanforgó régió népeiről és eseményeiről; valamint ilyen – általánosítható, alkalmazható – történettudományi modell a magyar Szűts Jenő koncepciója Európa három régiójáról; nemkülönben Perjés Géznak a sajnálatosan kisebb nemzetközi visszhangot kapott akciórádiusz-elmélete. A válogatás természetesen szubjektív; nem állítjuk, hogy kizárólag ezek a források vihetnek a feltett kérdésekhez közelebb; sőt még a harmadikként felsorolt történetírót, Diót is

egy következő tanulmányunkba „száműzzük”, itt csupán megemlítvén, hogy tőle mely helyeket ítélnék fontosnak és miért.¹

Sztrabónról mindenekelőtt kijelenthetjük, hogy az első – és talán egyetlen – szerző, aki nem a görög-római civilizáció fensőbbiségének biztos (ön)tudatával tekint a barbár népekre, legalábbis az alább idézett szövegrészben. Arrianosz munkája talán kevésbé forgatott a nem-ókori történetek kezeiben, és megbízhatóság tekintetében nem mindig helyezték Sztrabónnal azonos piedesztálra; a magunk részéről nem bocsátkozván itt az ókori historiográfia kérdéseibe, jó lelkiismerettel értékeljük őt annyira, hogy mondandónkat részben egy Arrianosz-hely értelmezésére alapozzuk.²

Végül, a nagy visszhangot kapott régió-elmélet méltán megérdemli, hogy ne csupán Európa kapcsán alkalmazzuk, hiszen ha Szűts Jenő gondolatmenetét sokban elfogadta – sőt paradigmává tette – a történettudomány, akkor ennek a gondolatmenetnek nem csupán az Európa-történetben, ill. $\downarrow$ nem kizárólag a medieviztikában lehet helye.³ Ami pedig Perjés Géza elméletét illeti, ő az ak-

¹ Közlés előtt álló angol nyelvű dolgozatom: *The shaping of The Media Atropatene: Reburth or Recovering?* A már szerkesztésre leadott publikációm várhatóan 2009/10-ben megjelenik: *Iran and The Caucasus*, Brill Academic Publishers: Leiden–Boston, ISSN 1609-8498

² Sajnálatos, bár érthető, hogy a kutatás elsősorban Nagy Sándor alakjára koncentrált Arrianosz munkájának elemzésekor is; a kortörténeti részek (melyek jelen tanulmányunk tárgyát is érintik) kevesebb figyelmet kapván; a magyar szakirodalomban TÓTH ISTVÁN fiatal kutató (a Szegedi Egyetem doktorandusza) igyekszik frissebb képet nyújtani az Arrianosz-filológiáról; kiemeljük TÓTH ISTVÁN Apologia Alexandrou (Arrian: Anabasis I, 7-9). *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 47, 2007, 397-410. Uő.: Apologia Alexandrou (Arrianos: *Anabasis* I, 7-9). *Antik Tanulmányok* 52, 2008. 1. 53-66.

³ Szűcs Jenő (Debrecen, 1928. júl. 13. – Leányfalu, 1988. nov. 24.): történész, egyetemi tanár, a történelemtudomány doktora (1987). 1952-60-ban a Magyar Orsz. Levéltár munkatársa; 1960-tól az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa, 1976-tól a Középkori Osztály vezetője, majd főosztályvezetője. 1972-ben „Gentilizmus” (A barbár nemzeti tudat kérdése) c. disszertációjával a történelemtudomány kandidátusa. Doktori disszertációját *Az utolsó Árpádok* c. írta meg. — Eredetileg a Bibó István tiszteletére összeállított, szamizdatban megjelent emlékkönyvbe írta meg nagy hatással, az akkori politikai hatalom számára nehezen elfogadható tézist tartalmazó tanulmányát Európa három régiójáról, amelyben azt bizonyította, hogy a Mo.-or felőlelő térség nem kelet-európai, hanem egy Nyugat- és Kelet-Európa közé ékelődött, de minőségében inkább az előbbihez, mint az utóbbihoz hasonló harmadik régióként (Kelet-Közép-Európa) fejlődött. *MnagyLex – A Vázlat Európa három régiójáról* kiadásait alább jelezzük, amikor főszövegben a modell alkalmazhatóságáról szólnak.

ciórádiust eleve nem kötötte az Oszmán Birodalom jellegéhez, bár némelykor megfogalmazásaiból tűnhetett így is.⁴

Hol is terül el a címben említett Média Atropaténé? A hellenisztikus világ középtáján, északi határa egyben a hellenisztikus világ mindenkori határa; mint említettük, ez a későbbi történelmi korok során is visszaköszönő választóvonal. (1. térkép) Az államalakulat névadójáról, Atropatészről pedig a következőként foglalhatjuk össze ismereteinket:

A görögös Atropatész (Atropatēs) névalak a perzsa Ātarepācta átvétele, amelynek jelentéséből („a tűz őrizője”) következtetni lehet zoroasztriánus voltára. Sőt, a zoroasztriánus vallásnak a megszilárdítását is nevéhez kötik.⁵ A magunk részéről óvatosabbak vagyunk. Először is, a névalak nem jelent ilyen sokat: a perzsa birodalomban, ebben a korban már egyértelműen domináns a zoroasztriánus vallás, amelyben a tűz tisztelete központi szerepet játszik. Ebből sem Atropatész perzsa vagy méd voltára, sem származására egyértelműen következtetnünk nem szabad: vagy szüleitől kapta nevét, vagy felvette. Nem tartjuk egyértelműen bizonyítottnak azt sem, hogy előkelő származású lett volna, bár életvitele, politikai bölcsessége valóban erre vall. A perzsa birodalomban a rátermettség is erdményezhetett fényes karriert. Tény, hogy az utolsó Akhaimenida nagykirály, III. Dareiosz alatt Média satrapája (kormányzója) lett, azonban ezt a – kétségkívül jelentős – pozíciót nem a születési arisztokrácia rangján lehetett csupán elnyerni, hanem és elsősorban a politikai megbízhatóság alapján. A kettő természetesen nem mond ellent egymásnak. Főként, ha tekintetbe vesszük a későbbi pályafutását: a hódító ellenség, Nagy Sándor is megnyeri magának, majd annak halála után szűkebb pátriájának független uralkodója lesz.⁶ Tehát

⁴ Perjés Géza katonának tanult, részt is vett a keleti front harcaiban (erről visszaemlékezése in: *Haditörténelmi Közlemények* 1997.) – majd főként hadtörténeti kérdésekkel foglalkozott; pályaképére vö. R. VÁRKONYI ÁGNES bevezetőjét, in: PERJÉS GÉZA, *Seregszemle: Hadtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok*. Balassi Kiadó – Zrínyi Kiadó. Bp. 1999.

⁵ Amit a kérdés monográfiája nem erősít meg. Zoroaster maga feltehetőleg Észak-Médiában, Atropatene területén született fél évezreddel dolgozatunk tárgya előtt. JACKSON, Williams *A. V.*, *Zoroaster: the prophet of Ancient Iran*. New York: Columbia Univ. Press, 1910. p. 22. – Zoroaster működése már főként keleten, Baktriában teljesedett ki; JACKSON, *ibid.* 141. Némely szövegek szerint Atropaténében kezdődtek a kinyilatkoztatásként kapott megvilágosodásai; JACKSON, *ibid.* 196. – A magunk részéről pontosabbnak tartanánk „a későbbi Atropaténé területén” szóhasználatot; nem ez az egyetlen hasonló topográfiai kronológiai nagyvonalúság az idézett munkában.

⁶ Az itt leírt események minden vonatkozó hellenizmus-történeti munkában követhetők; magyarul legfrissebb összefoglalás: Albert B. Bosworth, *Nagy Sándor: A hódító és birodalma* Bp. Osiris, 2002. – A nemzetközi szakirodalomból (számunkra is) alapvető: Frank W. Walbank, Ed.,

jelenős helyi politikai hatalommal és gazdasági potenciállal kellett rendelkeznie, mely többé-kevésbé függetlenné tette őt. Mindez önmagában még mindig nem bizonyítja, perzsa neve ellenére sem, a perzsa születési arisztokrácián alapuló autoritását, bár természetesen azt valószínűsíti. De nincs kizárva más lehetőség sem. Éspedig az, hogy valamely helyi népcsoport vezető előkelősége volt, aki éppen ezért olyan etnikai háttérrel s éppen ehhez kapcsoló gazdasági potenciállal rendelkezett, ebből adódóan állhatott és állt is mindig a győzteshez. Ez pedig felveti a kérdést: milyen volt Média Atropaténé etnikai képe, és továbbmenve: összetevői közt voltak-e, lehettek-e a szomszédos Albánia népességéhez tartozó, vagy azzal rokon elemek?

Lássuk az eseményeket. Atropatész a perzsa hadsereg egyik vezére volt a Gaugamela melletti csatában, mint Média satrapája (lásd erre vonatkozólag Arrianos: *Anabasis* alább még bővebben elemzett helyét), és az egyik legfontosabb hadtestet vezette III. Dareiosz nagykirály seregében. Ekkor még Média mint a nagy egész, a Tigris forrásvidékétől a Kaspi-tenger alatti nagy területeket, a mai Irán északi felét is magában foglaló perzsa provincia (=satrapia). A csata, amely Kr. e. 331. október 1-én vívtak, végzetesen szerencsétlen kimenetelű volt: az ellenség, Nagy Sándor, makedón király győzött, és, ami ebből következett, az Akhaimenida birodalom nem tudott többé talpra állni. A leghatalmasabb tartomány, Média satrapája, jelesül Atropatész, téli folyamán vendéglátását ajánlotta fel III. Dareiosz nagykirálynak Ekbatanában (a mai Hamadán), amely Média fővárosa volt. – Amikor tehát a perzsa nagykirályt megverik, tehát hadseregével, így hadvezéreivel együtt, akkor saját alattvalójához megy vendégségbe, hogy megpihenjen, s összeszedje magát. Ahhoz az alattvalójához, aki, mint egyik legfontosabb hadvezére, a csata legfőbb vesztesei közé tartozott. Elgondolkodtató. (Kereshetünk analógiákat a középkori feudalizmus példatárából, csak épp azt ne feledjük, hogy a medieviztika sem szűkítheti le tárgyát oly mértékben, hogy abból kizárja Bizáncot, amely az ezredforduló legerősebb európai állama, s amelyben határozottan más volt a hatalom jellege, mint az őt lekezelő nyugat-európai kortárs államoké. De térjünk vissza Gaugamelához és az utána összeomló Akhaimenida Birodalomhoz.)

Darciosz megpróbálkozott egy új sereg felállításával, ám ez még nem volt készen, amikor Alexandrosz, miután időközben lerombolta Perszopoliszt, megjelent Kr.e. 330 júniusában. A nagykirály keletre menekült, aholis meggyilkolták, Atropatész pedig a hódító kegyeit kereste. Ismételten pozícióba került, mivel

Alexandrosz a helyi arisztokráciát a saját oldalára kívánta állítani. (Más perzsákról is tudunk, akik fontos méltóságokat kaptak Alexandrosz birodalmában, éspedig Artabazosz és Mazaeosz.)

Atropatész tehát eleve nem kísérte a végzetébe rohanó Dareioszt, neki bizonyára volt oka rá, hogy szebb jövőt reméljen az új hatalomtól. Ezért a jobb híján használt „más perzsák” megfogalmazást leegyszerűsítőnek tartjuk, mivel amazok nem lettek a gyakorlatban önálló uralkodók, mint Atropatész. Akit, mint a megsemmisített perzsa birodalom geopolitikailag legfontosabb és hadi potenciálját is tekintve legerősebb tartományának urát, a felmorzsolts perzsa sereg egyik hadvezérét, az új uralkodó kulcspozícióba helyez, illetve őt abban meghagyja.

Ekbatana a híd szerepét töltötte be Mezopotámia és a Mediterráneum, illetve a keleti satrapiai között; mivel pedig Alexandrosz keletre kívánt hadjáratot indítani, alapvető volt, hogy Média satrapája megbízható ember legyen.

Atropatész valóban megbízható volt; bizonyítja ezt az is, hogy amikor Alexandrosz jobbkézét, Parmeniont meggyilkolták Ekbatanában, a továbbiakban ő tartotta kézben a tartomány kormányzását. (Lojalitás Alexandrosz iránt – vagy saját személyének pozicionálása? A kettő megfér egymás mellett.) Kr. e. 334-ben pedig bebörtönzött egy felkelőt, név szerint Baryaxest (aki a médek és perzsák királyává kiáltotta ki magát), és Alexandrosz elé hurcoltatta, amikor az felkereste Perzsia vallási fővárosát, Pasargadaet. Az alku tökéletesre sikeredett: Médianak akárhonnan származzon is uralkodója, legyen az a déli szomszéd perzsa nagykirály, vagy a távoli Nyugatról jött makedón hódító, Média megbízható alattvaló – vagy inkább szövetséges. Utóbbi esetben olyan önálló, erős hatalmi tényező, amelyet a birodalmak urai nem legyőznek, hanem megnyernek maguknak – legyen az a perzsa nagykirály vagy a makedón világhódító.⁷

Atropatész elment Alexandrosszal együtt Szúzába, ahol a lánya feleségül ment Alexandrosz egyik legrangosabb vezéréhez, Perdikkászhoz. A közismert „szúzai lakodalom” alkalmával tömeges volt a házasságok száma – csak épp az nem mindegy, hogy ki kivel került össze. Atropatész leányának férje a makedón birodalom akkori második embere, világosan jelképezve, hogy az apósuram a korábbi perzsa birodalom második legerősebb hatalmassága volt. Aki, mint fentebb láttuk, még a bukott nagykirályt is befogadta pihenni. Sőt, a régi ellenségnek és új uralkodónak, Nagy Sándornak is hasonló „wellness-szolgáltatást” nyújtott: 324/323 őszen és telén vendégül látta Alexandroszt Ekbatanában, és

The Cambridge Ancient History, VII, Part I: *The Hellenistic World* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984. HATTO H. SCHMIDT & ERNST VOGT, (Hrsg.), *Kleines Lexikon des Hellenismus*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1993².

⁷ Ehhez – a fentebbi monográfiákon túl – KUHRT, AMÉLIE & SHERWIN-WHITE, SUSAN (Eds.), *Hellenism in the East*. Berkeley – Los Angeles: University of California Press, 1987.

különleges ajándékkal örvendeztette meg száz rabnő formájában.⁸ (Láthatólag tehát Atropatésznek nem ártott meg nagyon annak a birodalomnak a széthullása, melynek az ő tartománya volt a gerince.) Alexandrosznak szüksége volt a felüdülésre, minthogy legközelebbi barátja, Héphaisztion nem sokkal Ekbatanába érkezése után halt meg. Fél év múlva meghalt maga Alexandrosz is, a makedón hadvezérek pedig felosztották a satrapiákat a Triparadisus-ban tartott gyűlésükön Kr. e. 320-ban.⁹ Média is felosztásra került; a déli rész, amelynek közben tartása a Nyugat és Kelet közti útvonalak ellenőrzését jelentette, egy Peithón nevű makedón uralma alá került, az északi rész pedig Atropatész birodalma maradt. Ez az utolsó adat, amit a görög forrásokból tudunk. A Diadokhoszok harcainak történetéből már teljességgel hiányzik. Valószínűleg békés nyugalomban élt az egykori hatalmas Médianak abban a magjában, amelyet meghagytak neki, vagy: amely mindig is hatalmának bázisa lehetett. Hiszen az ettől kezdve Nagy-Médianak (Média Magna) nevezett terület geopolitikai okokból a makedónok és utódaik kezébe került – ők tehát már nem bíztak egy korábbi perzsiai satrapában, mint Alexandrosz.¹⁰ Ám azt sem zárhatjuk ki, hogy éppen azon a területen volt vagy lehetett Atropatész gazdasági és etnikai hatalmi bázisa, melyet megtartott magának, s amelynek a nevét is adta. Ha és amennyiben ő maga nem volt feltétlenül perzsa, sőt méd sem, amint fentebb ezt a lehetőséget nyitottnak jeleztük.

Lássuk a kiválasztott forrásokat. Hangsúlyozzuk, a jelen tanulmány terjedelme nem engedi meg, hogy szövegek szélesebb körét vonjuk be vizsgálatainkba,

⁸ Curtius Rufus szerint: „Atropatész, Média satrapája, száz barbár nőt vezetett a király elé; e lóra termett asszonyok kerek pajzsot és szekerét viselt fegyverül, ezért egyesek az amazon néptörzs maradékának vélték őket. A király ezután hétnapi meneteléssel elérte Média fővárosát, Ekbatanát. Itt ünnepélyes áldozatokat mutatott be az isteneknek, versenyjátékokat rendezett, és lakomákban, ünnepekben keresett feloldódást, hogy kipihenve viselje majd újabb vállalkozásainak gondját-baját. De miközben ezeket hányta-vetette, a sors közbeszólt: elragadta legjobb barátját, és nem sokkal utóbb őt magát is.” (10. könyv) Q. Curtius Rufus, *A makedón Nagy Sándor története*, ford. Kárpáti Csilla Bp.: Európa, 1967. és újabb kiad-ok.

⁹ Alexandrosz halálához: SCHACHERMEYER, Fritz, *Alexander in Babylon und die Reichsordnung nach seinem Tode* (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberichte, 268, no. 3) Wien: Hermann Böhlau Nachf., 1970. – HECKEL, Waldemar *The Last Days and Testament of Alexander the Great. A Prosopographic Study* (Historia Einzelschriften, 56) Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1988. – Reade, Julian E, *Iraq*, 62. 2000, p. 214 skk.: „Alexander's Death”

¹⁰ SCHÖBER, LUDWIG, *Untersuchungen zur Geschichte Babyloniens und der Oberen Satrapien von 323–303 v. Chr.* (Europäische Hochschulschriften, III, 147) Frankfurt a. M.: Peter Lang, 1984.

ezért az alábbiakat – bár nem véljük őket kizárólagos bizonyítékoknak – álláspontunk szerint határozottan jellemző példáknak tartjuk.

Arrianosz Nagy Sándor hadjáratainak szentelt művében, amely címével a Xenophón-tiszteletet hivatott kifejezni (Alexandri Anabasis, görögül: tén tou Alexandrou Anabasis), a Gauagaméla melletti csatában felvonult perzsiai vezérek sorában említi Atropatészt. (Arr. III. 8. 3-5.) Az általunk használt Loeb-féle kiadás által adott angol fordítást erős kritikai élel fogadjuk; ezért az eredeti görög szöveget a belőle készült saját fordításunk után – nyomdatechnikai félreértések elkerülésére – kép-formában alább adjuk.¹¹

Miután Dareiosznak segítségére siettek [βοηθεῖ βοηθῶ segítségére siet, vkinek védelmére felvonul', itt: praeteritum perfectum indicativi activi plur.3] azok az indusok, akik a baktriaiakkal határosak, illetve maguk a baktriaiak is; mindezeket Baktria tartomány satrapája, Bészosz vezette. [= Tehát előbb szövetséget ajánlottak –előidejű régmúlt: praeteritum perfectum activi –, azután hadrendbe állítottak –praet. Imperf. passivi.] Hozzájuk csatlakoztak [heipō +Dat. 'környezek, együtt vágyok' → heiponto εἰποντο praeteritum imperfectum activi plur.3] a szakák – szkítha-félék, ez az Ázsiában honos szkítháknak a népe –, akik nem Bészosz alá, hanem Dareiosz hadtestéhez voltak rendelve; őket Mauakész vezette. Ők lovasíjászok voltak. Barszaentész pedig, az arakhótiai satrapája, arakhótiaiakat vezetett, és még az úgynevezett hegyi indusokat is. Szatibardzanész pedig, az airciak satrapája, airciakat vezetett. A pártiaiakat és a hürkániaiakat meg a topeiriaiakat, akik mind lovasok, Phrataphernész vezette. A Médiaiból valókat pedig Atropatész. Hozzárendelődtek a médekhez még kadúsiaiak is, és albánok meg szakeszíniaiak. [Kiemelés tőlem, F.S.]

A kiemelés a nyomdai sötét elhelyezte.

Βεβοηθήκεσαν γὰρ Δαρείῳ Ἰνδῶν τε ὅσοι Βακτριῶς ὁμοιοὶ καὶ αὐτοὶ Βάκτριαι καὶ Σογδιανοί· τούτων μὲν πάντων ἡγεῖτο Βήσσοσ ὁ τῆς Βακτρίας χώρας σατράπης. εἶποντο δὲ αὐτοῖς καὶ Σάκαι—Σκυθικὸν τοῦτο τὸ γένος τῶν τῇ Ἀσίαν ἐποικούντων Σκυθῶν—οὐχ ὑπήκοοι οὗτοι Βήσσου, ἀλλὰ κατὰ συμμαχίαν τὴν Δαρείου ἡγεῖτο δὲ αὐτῶν Μανάκης· αὐτοὶ δὲ ἵπποτοξόται ἦσαν. Βαρσαέ(ν)της δὲ Ἀραχωτῶν σατράπης Ἀραχωτοὺς τε ἦγε καὶ τοὺς ὀρείους Ἰνδοὺς καλοῦμένους. Σατιβαρζάνης δὲ ὁ Ἀρειῶν σατράπης Ἀρειῶς ἦγεν. Παρθυαίους δὲ καὶ Ὑρκανίους καὶ Τοπείρους,¹ τοὺς πάντας ἱππέας, Φραταφέρνης ἦγεν. Μήδων δὲ ἡγεῖτο Ἀτροπάτης· ζυνετάτοντο δὲ Μήδοις Καδοῦσιοί τε καὶ Ἀλβανοὶ καὶ Σακεσίνοι. τοὺς δὲ προσοίκους τῇ ἐρυθρῇ θαλάσῃ

¹¹ BRUNT, P.A. *Arrian with an English translation*. Cambridge–London, Harvard Univ. Press, 1989. (Loeb Classical Library)

Vegyük észre a következőket: A szöveg egyetlen egy népnevet sem említ névelővel, jöllehet ezt a görög még a passzívum ellenére is megengedné, sőt elvárná. Tehát indokolatlan az angol kiadásban ott is használni a névelőt, ahol a görögben ez nincs; többes számban említve népneveket, az angol is akkor használna határozott alakban, ha teljes egészükről van szó. Tehát, a forrás óvatosan sehol nem fogalmaz úgy, mintha bármelyik tartomány egyetlen népéből is a teljes rendelkezésre álló haderőt mozgósította volna Darciosz. Ennek itt kétféle magyarázatát adjuk a több lehetőség közül. Egyik, hogy az Akhaimenida birodalom egyébként is végnapjait élte, s III. Darciosznak már messze nem volt akkora hatalma, mint nagy elődjének, az első Darciosznak. Másik magyarázat, hogy Arrianosz korában, illetve az ő nyelvén a görög próza már – akár latin hatásra is – nem teszi ki mindenhová a névelőt. Ennek ellentmond, hogy éppen ebben az időben virágzik fel a mesterkélt klasszicizálás a görögül író igényesebb szerzőknél.

További vitatandó átköltése a Loeb Classical Library Arrianosz-kötetének az „It was large because Darius had obtained the help of those [...]” azaz: „nagyszerű volt, hogy D. megkapta a segítségét az ...-nak” bevezető formula, csakhogy a görög szövegben egyáltalán nem ez áll.¹² Amint fordításunkban is jeleztük zárójelben, a speciálisan „védelmére siet” jelentésű igének (= van tehát erre külön szó a görögben!) az előidejűséget kifejező befejezett múltideje áll cselekvő, aktív módban – hogy azután a szöveg többi része passzív, ugyanakkor egyszerű múlt legyen. Vagyis miután aktívan segítségül vonultak (régmúltban: előidejűség) Darcioszhoz a jelzett népek – tehát nem besorozták, nem vonultatták őket, mert nem voltak alattvalók, hanem társak, szövetségesek –, ezt követően már passzívban hadrendbe állítottak, egyszerű folyamatos múltban. (Nyelvtani megfogalmazásainkat a görögül nem tudók számára is érthetően igyekeztünk nyújtani, jöllehet a szabatos ige kategóriák a latinul megadott terminusok, amelyekből a klasszikus nyelveket valamelyest is tanult olvasóink mélyebben átérzik mondanókat.) Nyelvtanilag is, tehát nagyon szabatos megfogalmazással érzékelteti a forrás, hogy a birodalom keleti, északkeleti részén kiket lehet egyértelműen szövetségeseknek, s nem alárendelteknek tekinteni. Ezeket azután Nagy Sándor fogja meghódítani; s talán ebben láthatjuk egyik okát annak, hogy Baktriában miért alakult erősen görögös kultúrájú, kevert lakosságú hellenista állam: ahol még a perzsa nagykirály sem hódított, csak szövetséget kötött, ott a makedón vi-

¹² BRUNT, *ibid.* 246–247. a görög eredetivel.

lágvezér nem érthette be csupán hadi győzelemmel, hanem azt finomabb etnikai eszközökkel is megszilárdítani igyekezett. De térjünk vissza Médiához.

Lényegesebb, hogy kiket vezetett Atropatész. Az angol fordítás alapján a médek. Ezt a magunk részéről határozottan vitatjuk: az adott helyen többes birtokos eset (Médön) áll, nem pedig tárgyeset (amely Médous lenne!), mint az összes többinél: Médön de ēgeito Atropatēs, ráadásul a mondat passzívumban áll: a médiaiak (alanyeset lenne) vezettetek Atropatész által. Tehát vagy Atropatész miatt áll pluralis genitívus, mint aki a médek közül való (gen. originis), vagy – és ezt fogadjuk el a magunk részéről – a médiaiak közül valókat vezetett, s nem is az összeset! (Genitívus partitívus.) Már a következő mondatban semmi gondot sem okoz a ragozás: Médois plur.dat. = többes szám részes esetben, minthogy akikhez csatlakoztak a felsorolt népek, azt a görög dativussal fejezi ki, amióta csak írott emlékei vannak. Minthogy ezek a médekhez csatlakoztak, az előző tömör, háromszavas mondat akár ennek a bevezető tagmondata is lehet, nem pedig önálló mondat, hiszen a görögben központosítás ekkor egyáltalán nem volt, a kritikai szöveg pedig felső pontot hoz, ami nem a mondatvéget, hanem a tagmondatot jelzi. Így a szövegrész ekként értelmezhető: A médiaikra nézve pedig (= genitívus respectívus) Atropatész által vezettettek [= mind e következők: akiket felsorol ezután], a médekhez pedig csatlakoztak kadúsziaiak is, és albánok meg szakaszínok. [*kiemelés tőlem* – F.S.]

Lépjünk vissza egy gondolat erejéig történelemben. Mint ismeretes, a perzsa Akhaimenidákat megelőző Méd Birodalom létezését a szakirodalom erősen vitatja. Jelenleg az a konszenzus alakult ki, miszerint a médek birodalma nem is létezett, csupán olyan nomád konglomerátumról beszélhetünk, amit a későbbi századokban is tapasztalhatunk a lovas-nomád politikai alakulatoknál. Nos, ha valóban így volt az Akhaimenida Birodalom előtt, akkor ugyan mit jelenthet a méd jelző jóval később, az Akhaimenida Birodalom végnapjaiban? Kik és mik lehettek a médek III. Darciosz idejében, ha még azt is tekintetbe vesszük, hogy nagy elődje, az első Darciosz a mágusok államcsínye okán erősen visszaszorította őket? Két következtetés látszik bizonyosnak. Először, a ‘méd’ jelző már ebben a korban inkább földrajzi hovatartozást, mint népet jelent, ha egyáltalán. Tehát Atropatész mindenképpen különböző jellegű-eredetű népelemek felett uralkodott az egyébként ekkor politikailag erős Médiában. Másodszor, ha voltak is médek, azokban élnie kellett az erős perzsa-ellenes hagyományoknak, amióta vérbe fojtották a mágusok lázadását. Ha tehát Atropatész nemcsak média, de méd arisztokrata származású is, okkal élhetett benne oly perzsaelenesség, amely indokolta színlelt alkalmazkodását azért, hogy a szűkebb pátriája érdekében, az

őket uralma alá hajtó perzsa birodalomban viszonylagosan a legnagyobb helyi hatalmat birtokolja. Későbbi lépéseit ez jól magyarázza.

1. Ἀλβανοὶ δὲ ποιμενικώτεροι καὶ τοῦ νομα-
δικοῦ γένους ἐγγυτέρω, πλὴν ἀλλ' οὐκ ἄγριοι.¹³
ταύτη δὲ καὶ πολεμικοὶ μετρίως. οἰκοῦσι δὲ
μεταξὺ τῶν Ἰβήρων καὶ τῆς Κασπίας θαλάττης,

A szöveg a következő oldalhoz tartozik →

Ne feledjük el azt sem, hogy a perzsa birodalomnak az ókori Közel-Keleten ismert legnagyobbvonalúbb etnikai politikája volt (különösen az asszírokkal összehasonlítva). Közhelyszerű példa erre az elhurcolt zsidók esete, akiket nemcsak hazaengedtek a perzsa fennhatóság alá került Babilóniából, hanem zsidó előkelőt neveztek ki perzsa helytartóul (Nechemja, görögös magyaráttással Nehémiás), amiért a zsidó történelemben a perzsák a nagy felszabadító nép.¹³ Jogos történelmi logika, s nem feltétlenül a malícia mondatja velünk: talán egyszerű gazdasági érdek is volt a Babilóniában jólétben élő, tehát anyagilag ügyes népet legalább részben hazatelepíteni, s ezzel Erec mint perzsa tartomány fellendülését is elősegíteni.¹⁴ Babilóniában azért is maradtak zsidók szép számmal, mert jó körülményeik miatt nem akartak visszatérni.¹⁵ Utódaik alkották a Babilóni Talmudot, melynek terjedelme s tekintélye is többszöröse a jeruzsálemiének.

Visszatérve tehát Atropatészre: nyilvánvalóan tehetséges gazdasági és politikai szakember volt, aki minden uralkodónak megfelelt, mert a tartományát jól és hasznosan kormányozta, s akinek etnikai hovatartozásáról éppen ezért vajmi keveset mondhatunk. Hiszen ebben a korban a politikai lojalitás a döntő szempont, nem pedig az etnikai.

Térjünk rá ezek után Média hellenizmus kori lakóira. Már a fenti szövegben előfordulnak a médekhez csatlakozott hadi népek közt az albánok. Jól tudjuk

¹³ STERN, Ephraim, *The Persian empire and the political and social history of Palestine in the Persian period.* In DAVIES, W.D. – FINKELSTEIN, Louis, *The Cambridge history of Judaism: vol. 1: Introduction; The Persian period.* Cambridge–London–New York–etc.: Cambridge Univ. Press, 1984. pp. 70–87.

¹⁴ ACKROYD, Peter, "The Jewish community in Palestine in the Persian period." In: DAVIES – FINKELSTEIN, 1984. pp. 130–161.

¹⁵ BICKERMAN, Elias J., *The Babylonian captivity*, In DAVIES – FINKELSTEIN, 1984. pp. 342–357.

ugyanakkor, hogy Albánia mint etnikai terület, és mint politikai alakulat, mindenkor kívül esett a perzsa, majd a hellenisztikus világ határain. Hogyan csatlakozhattak tehát a perzsa birodalom média-i hadtestéhez albánok? Nyilván azért, mert segédcsatapokként szerepeltek a szomszédos birodalmak viszályaiban – ahogyan a baktriai csapatok is hoztak magukkal indusokat, illetve szkithákat, s ezek nem feltétlenül képezték mind a birodalom részét. Legalábbis lehettek olyan népek, amelyek nem. Amint fentebb ezt nyelvtani eszközökkel kimutattuk.

A média-i tartománnyal határos albánokra vonatkozóan Sztrabón fentebb már jelzett helyét vegyük alaposabban szemügyre (Geographika 11,4,1.), a fentebb jelzett szövegkritikai elveinket itt is követve:¹⁶

Az albánok pedig (inkább) pásztorkodóbbak és a nomád népekhez (inkább) hasonlatosak, és nem egészen földművesek. [Más olvasatban: plén allotrioi 'egészen idegenek, másfélék'.] Az ellenséges népekkel mértéktartóak. Az ibérek és a Kaszpi-tenger közt laknak; [...] *Íde jön a görög szöveg!*

Vegyük észre, hogy mind a pásztorkodó jelző (poimenikōteros), mind a közeli határozó (egyterő) középfokban áll. Sztrabón kiemeli tehát, hogy mással is foglalkoznak, a nomád pásztorkodáson kívül: pásztorkodóbbak, illetve a nomád népekhez közelebbiek. Vagyis: nem egyértelműen pásztorok, nomádok; a középfoknak itt finom stílusárnyalata van: jellemzőbb rájuk a nomád pásztorkodó életmód, egyebek mellett. Mivel foglalkozhattak még? Erre két válaszunk lehet: földet műveltek, illetve kereskedtek; sőt mindkettő.

Figyeljünk fel arra, hogy a szövegkiadásokban a plén alla ouk agrioi (= „nem egészen földművelők”) helyett plén allotrioi (= „egészen másfélék”) is előfordul, amint azt még a kevésbé kritikai Loeb kiadás is lábjegyzetben hozza.¹⁷ Ekkor pedig szó sincsen arról, hogy teljességgel pedig nem földművesek, hanem teljességgel idegenszerűek, másfélék = eltérőek a sztrabóni civilizált népektől, s egyszersmind a vad barbár sztereotípiától is. Minthogy a jelen dolgozatunkban – nem a Sztrabón-kéziratok szöveg hagyománya lévén a tárgyunk – ennek taglalására sincs terünk; fogadjuk el, hogy kétféle olvasatot enged meg a kritikai szövegkiadás; egyik szerint „nem egészen földművesek”, másik szerint „egészen másfélék [mint mi]”. Tehát igen gyenge lábakon állna az a megállapítás, amely a földművelésből az albánokat eleve kizárná. Sőt. Még akkor is, ha Sztrabónnak ezt az olvasatát fogadjuk el; volt és van ugyanis a földművelésnek a görög-római és közel-keleti formától némiképp eltérő formája, mint arra Harmatta János

¹⁶ JONES, HORACE LEONARD, *The Geography of Strabo, with an English translation.* Cambridge–London, Harvard Univ. Press, 1987. (Loeb Classical Library)

¹⁷ Amennyiben Meineke helyett Kramer olvasatát követjük; JONES, *ibid.* 222. 1. jegyz.

más összefüggésben éppen a „nomád földművelés” elnevezéssel világított rá.¹⁸ Sőt, éppen a bennünket érintő régió kapcsán is érintette a kérdést egy rövid, ám ebből a szempontból fontos és méltatlanul elfeledett írásában is.¹⁹ Ami pedig a kereskedelmet illeti, arról éppen a jelen konferencián hallhattunk Babajev akadémikustól a legújabb régészeti adatokat is tekintetbe vevő elemzést.²⁰

Legyen szabad még egy helyet idéznünk Sztrabóntól, az albán-kérdés jobb megvilágítására (11.4,8).

Felettből (különösen, rendkívülien) tisztelik az albánok az időseket, nemcsak a szüleiket, hanem másokat is. Nem szent dolog [= nem szakrális v. morális kötelesség] az elhunytakról gondoskodni, sem emlegetni (őket). Velük együtt eltemetik a javaikat is, és emiatt szegényként élnek, sehol sincs hazájuk. Ezeket [mondhatjuk el, tudhatjuk] az albánokról.

ἡρώων τῶν ὀνδρῶν ὅτι ἰσὺς ἐστὶν τοῦτο ἡρώων τῶν ὀνδρῶν
καὶ τῶν ὀνδρῶν ὅτι ἰσὺς ἐστὶν τοῦτο ἡρώων τῶν ὀνδρῶν
ἐστὶν ἡρώων τῶν ὀνδρῶν ὅτι ἰσὺς ἐστὶν τοῦτο ἡρώων τῶν ὀνδρῶν
καὶ τῶν ὀνδρῶν ὅτι ἰσὺς ἐστὶν τοῦτο ἡρώων τῶν ὀνδρῶν
καὶ τῶν ὀνδρῶν ὅτι ἰσὺς ἐστὶν τοῦτο ἡρώων τῶν ὀνδρῶν
καὶ τῶν ὀνδρῶν ὅτι ἰσὺς ἐστὶν τοῦτο ἡρώων τῶν ὀνδρῶν

Sztrabónnak feltűnik, hogy a magas kort kiváltképp tisztelik (ami jellegzetesen kaukázusi morális tulajdonság mindmáig). A nomád népekre nem mindig jellemző, lásd a szakrális áldozatot előregedett vezetők esetén. Ezt annyiban tartjuk fontosnak, amennyiben Sztrabón itt a nomádok erkölcséről tisztelettel szól, és nem egzotikus népekről szóló meseként tálal mindent, ami kívül esik a hellenisztikus civilizáció határain. Összevetve fentebbi helyen az ellenséggel szemben tanúsított mértékletesség hangsúlyozásával, kijelenthetjük: Sztrabón az első ókori szerző, aki képes és hajlandó az övétől eltérő civilizációban is meg-

Töthössy mesélete, volt oly túlbuzgó nyugatias, aki szanszkrit szöveget megfordított. - Na de, hogy a görögöt valaki túlbuzgón fordította? Ehhez kivétel is kell.

¹⁸ HARMATTA JÁNOS: Iráni nyelvek hatása az ősmagyar nyelvre, in: KOVÁCS LÁSZLÓ – VESZPRÉMY LÁSZLÓ (szerk.) *Honfoglalás és nyelvészet*. Balassi: Bp. 1997. 71-84.

¹⁹ HARMATTA JÁNOS: Városi fejlődés Eurázsia ókori és koraközépkori nomád kultúráiban. *Antik Tanulmányok* 38 (1991) 180-182.

²⁰ BABAJEV, ILJASZ: Kaukázusi Albánia kereskedelmi kapcsolatai és pénzügyi forgalma az ókorban. Lásd a jelen kötetben.

látni annak sajátos értékeit. Ezt a nemes objektivitást kevesen érik el a későbbi századokban is.

Összevetve pedig az Arrianosz-hellyel, logikus: ha nem gyűjtenek maguknak javakat az albánok, hanem azt eltemetik, mert mozgékonyak – akkor feltehető, hogy segédcapatai lehettek a médiái tartomány Atropatész vezette hadtestének, mint mobilizálható elem. Inkább kritikusan fogadva Sztrabón tudósítását, akként értelmezhetjük a szöveget, hogy gazdag sírokról szerzett tudomása és a nomád élet mozgékony-sága okán Sztrabón kissé túloz, amikor szegényeknek mondja az albánokat. Inkább a letelepedett és így valóban jelentősebb vagyonszerzésre alkalmas ókori oikumené s az ennek határain kívül élő nomádok életformája közti különbség kidomborítását láthatjuk a szövegben.

Az albánok máskor is belekeveredtek a Nyugat-Kelet közti konfliktusokba, Róma és a Párthus Birodalom összeütközéseibe, jelesül Tigranés arméniai király támogatása kapcsán. Ehhez hasznos lenne a harmadikként említett történetirő, Dio Cassius néhány szövegében is elmélyednünk (például 36. könyv, 54:1-3.), azonban terjedelmi okokból – mint jeleztük – ezt máshol tesszük meg. Annál is jobb lelkiismerettel, minél inkább tartja őt modorosnak és elfoglultnak a szakirodalom az általunk fentebb idézett Arrianos előnyére, akit az ókortörténet lelkiismeretesen tárgyilagos szerzőnek tekint.²¹ Itt foglaljuk össze a legfontosabbakat, Róma három legnagyobb keleti háborúját:

Crassus az első triumvirátus tagja volt Pompeius és Julius Caesar mellett; Rómának azidőtájt a leggazdagabb embere. Caesar is pénzelte korábban, amíg irigy nem lett rá. Határtalan pénz-, hatalom- és dicsőségvágy hajtotta Keletre, minden stratégiai realitás nélküli rablőháborúba Kr. E. 53-ban. Féltékenységekben Caesar tehetsége s eredményei miatt, Baktriát, sőt Indiát akarta meghódítani egészen az óceánig. (Plutarchos 14; 16.) Szíriában tobzódva rabolt és garázdálkodott; majd kifosztotta Jeruzsálem templomát. (Dio Cassius 40: 27.) Végül a párthusok csellel bekerítették, seregével együtt őt is lemészárolták, levágott fejének nyitott szájába forró aranyat öntöttek, hogy halálában is jólakassék a gazdagsággal, ami után egész életében mértéktelenül szomjazott. A bennünket közelebről érdeklő térséggel nem érintkezett; feltesszük azonban, hogy segédcapatok innen is érkezhettek ellene.

Traianus nemcsak a birodalom egyéb részein volt kimagaslóan tehetséges, illetve sikeres hadvezér, hanem Keleten is. Leszámolt a Róma számára korábban feltörhetetlenül kemény diót jelentő dákokkal, és leigázta Róma két évszázada legyőzhetetlen vetélytársát, a Párthus Birodalmat. Kr.u. 105/106-ban megal-

²¹ MILLAR, F. *A Study of Dio Cassius*, Oxford, 1964. SCHWARTZ, E. "Cassius 40", in PAULY-WISSOWA, *Real-Encyclopädie der classischen Alterthumswissenschafts*, cols. 1684-722.

pítja Arabia provinciát, majd 114-ben a párthusok ellen kirobbant politikai konfliktus megoldásaként 117-ben római provincia lesz Mesopotamia. A kaukázusi népek egy része Róma szövetségeseiként lépett fel, így Colchis és Iberia. Mások, így Albania és Caspiane lakói vagy távol maradtak, vagy – amire magunk részéről inkább hajlunk – az ellenfél hallgatólagos támogatói voltak. Media Atropatene határai ekkor sem változtak, noha két világbirodalom küzdelme nyomult végig rajta.²²

Porából megéledt főnixként a párthus birodalom megerősödve, 161-ben III. Voloageses párthus uralkodó benyomult Armeniába – a már fentebb is kulcszerepet játszó ütközőállamba, amely tehát Róma s a párthus birodalmak akciórádiuszainak metszésében, a „közös halmazban” feküdt. Marcus Aurelius, a hadvezérként és filozófusként egyaránt neves császár hadai véglegesen felmorzsolta a rivális birodalmat, 165-ben Szeleukeia és Ktésziphón a lángok martaléka lett. Szimbolikusan ezt tekinthetjük a hellenizmus halálának is. Ami ezután következik, az már a keresztény Kelet-római Császárság és a Szászánida Birodalom perzsa kultúrája közti érintkezések és ütközések története. Kialakul a Lakhmidák ütközőállama, amely már az arab kultúra talaján sarjadt, és mind perzsa, mind görög elemeket is magába szívó iszlám szintézisének előhírnöke.

Maga az iszlám egyébként pontosan ott állapodott meg, ahol egy évezreddel korábban Alexandrosz: határvonalunk Média Atropatene, valamint Albánia közt megfelel a több mint ezer évvel utána következő kalifátusok északi határának. Bár az iszlám, mint vallás elterjedése ettől jelentősen északabbra rajzolódik ki. Természetesen ennek több oka van; leginkább kézenfekvő a Kazár Birodalom jelenléte, amely sikeresen állt ellen az iszlám politikai s kulturális expanciónak egyaránt: megállították az arab hadakat, maguk pedig formailag judaizáltak, lényegileg pogány kultuszrendszerüket őrizték. Tény, hogy az iszlám vallás maga messze tovább terjedt, mint ennek politikai formációja. (2. térkép: a kalifátus határai; 3. térkép: az iszlám elterjedése a térségben.)

A természetes határvonal egy folyócska, a óperzsa korban Däityā, a későbbi Kizel Uzen, a görög szerzőknél Amardos.²³ Ez hasonló szimbolikus jelentőséggel bír, mint a Rajna Szűts Jenő régió-elméletében. Eredetileg a Bibó István tiszteletére összeállított, szamizdatban megjelent emlékkönyvbe írta meg nagy hatású, az akkori politikai hatalom számára nehezen elfogadható tézist tartal-

²² Nemcsak az itt leírt eseményekről, hanem úgy a korábbiakról, mint az általunk idézett szerzőkről, így Arrianos és Dio értékeléséről, ill. más érintett kérdésekről kiváló monográfia LEPPER, F.A., *Trajan's Parthian War*, London: G. Cumberlege, 1948.

²³ Ptolemaiosznál főként. Lásd Amardos in PAULY-WISSOWA, *Real-Encyclopädie der classischen Alterthumswissenschafts*, cols. 1735.

mazó tanulmányát Európa három régiójáról, amelyben azt bizonyította, hogy a Magyarországot felölelő térség nem kelet-európai, hanem egy Nyugat- és Kelet-Európa közé ékelődött, de minőségében inkább az előbbihez, mint az utóbbihoz hasonló harmadik régióként (Kelet-Közép-Európa) fejlődött. Számunkra jelképes értékű az a momentum, hogy az orosz és a német csapatok nagyjából ott találkoznak össze a második világháború végén, ahol valaha a frank birodalom határa húzódott, majd a Német-Római császárság határa egyben kulturális-civilizációs vízválasztóként is szolgált. Jóllehet az érett középkorban bizonyos tekintetben a mainál is nagyobb volt a mobilitás: a vándorló iparoslegények csak világlátott szakemberként válhattak mesterré, szöges ellentétben az újkori, még inkább a modern kispolgár beszűkült szemléletével.²⁴

Térjünk vissza a birodalmakhoz. Perjés Géza fentebb idézett munkái szerint az Oszmán Birodalom hódító hadjáratai meghatározta, hogy télen nem harcoltak, ezért olyan távolságra tudtak felvonulni, ahonnan még október táján vissza is vonultak. Példaként hozza, hogy Hunyadi 1443-44-ben a téli hadjárat alkalmával fényes győzelmet aratott a törökön, Ulászló király pedig meggondolatlanságában nyáron indult ellenük, s el is esett Várnánál. Persze még számos ok vezetett a két hadjárat gyászosan különböző eredményéhez, ám az tény, hogy bizonyos távolságon túl a birodalmi hadsereg már nem képes komoly hódításokat véghez vinni. Magyarország egy ilyen végpont volt. A török seregnek ide kellett érni (ez kb. három hónap), és vissza is kellett jutnia Anatóliába, még mielőtt a Balkán-hegység hágói járhatatlanná nem válnak a hó miatt.

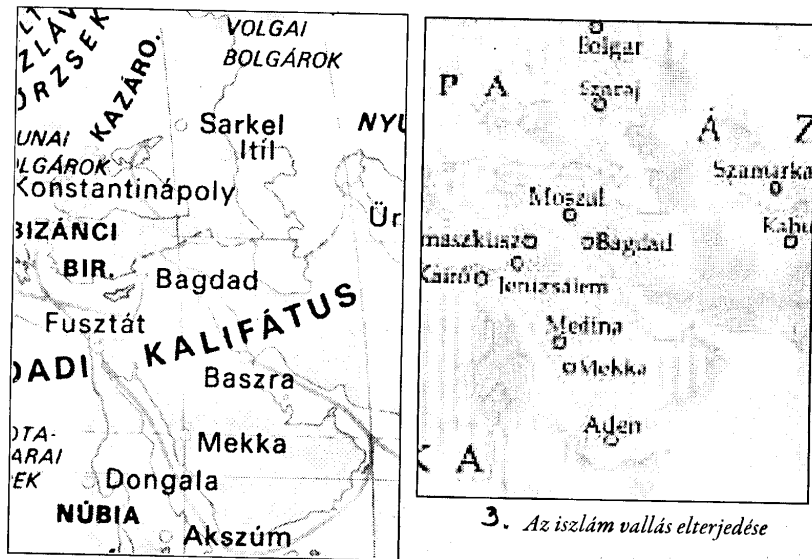
Hasonló meggondolásokból tudnánk felrajzolni mind az óperzsa, mind a hellenisztikus birodalmak határait. Azzal a különbséggel, hogy nem éghajlati tényezők játszottak csupán szerepet, hiszen a Kaukázustól délre nincs ilyen erős klimatikus határ. Sokkal szélesebb körben kell vizsgálni azokat a szempontokat (az eredeti perjési koncepcióban is), amelyek meghatározzák egy-egy birodalom akciórádiuszát.

Zárszóként elmondhatjuk: ott rajzolódnak ki Média Atropaténé határai, s ezzel a perzsa, majd a hellenisztikus birodalmi határok, ahol az ókori keleti oikuméné s a nomád-félnomád népek civilizációs vízválasztói húzódtak. A felve-

²⁴ SZÜTS Jenő: *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*. Történelmi Szemle, 24. 1981. 3. 313-359. Ua. klny. 1981. Önálló kötetben: Bp. 1983. (Gyorsuló idő.) Angol fordítását a hazai elismerés, a franciát viszont már a nemzetközi visszhang eredményezte: SZÜTS, Jenő: *The Three Historical Regions of Europe*. Acta hist. Acad. Scient. Hung. 29. ¹ Nemcsak az itt leírt eseményekről, hanem úgy a korábbiakról, mint az általunk idézett szerzőkről, így Arrianos és Dio értékeléséről, ill. más érintett kérdésekről kiváló monográfia LEPPER, F.A., *Trajan's Parthian War*, London: G. Cumberlege, 1948.

A nyomdász az előző jegyzetet hozta ide is, mert felülhívta a szerzőt. Ide Perjés Géza vonatkozó jegyzet tartozott.

tett problémák egy részére magunk részéről máshol visszatérünk, amennyiben ókori jellegűek; többieket mások vizsgálatára bízunk. Mindkét esetben meggyőződésünk, hogy mind Szűts Jenő, mind Perjés Géza olyan történelmi koncepciót alkotott, amely használható és használandó más korok és más civilizációk kutatásában is.

3. Az iszlám vallás elterjedése

2. A Bagdadi Khalifátus határai.

Szerkesztői kérésre a kézirát növidíttettem, ezért az 1. és 4. térkép kihagyott, csak 2. és 3. térkép van.

Kouon'csy Géza
professor úrnak, akinek
meggyőződésével nemcsak
járhatok,
Hahn István emlékének,
akinek még utolsó spec-
koll-ját hallgathattam,
Harmatta János emlé-
kének, akinek beiskolai
felvétel-olvasására járhatok,
az előtől jómagam
bocsánatokat,
az Olymossa kiltözött
túlélője segítségét
kérve írtam le.
Tóth János